

Franciszek Kłosowski
Uniwersytet Śląski – Sosnowiec

Usługi w restrukturyzującym się regionie tradycyjnym – przykład konurbacji katowickiej

Wstęp

Tradycyjne okręgi przemysłowe swój rozwój zawdzięczają rewolucji przemysłowej i jej atrybutom, tj. węglowi i stali. Pomimo dokonujących się na świecie zmian cywilizacyjnych oraz czynników rozwoju, w którym centralne miejsce zajmuje m.in. działalność usługowa związana z wiedzą i informacją, okręgi te w większości „zastygły” w swej strukturze charakterystycznej bardziej dla XIX, niż przełomu XX i XXI w. Nie inaczej było z konurbacją katowicką, która także do końca okresu gospodarki centralnie sterowanej opierała swój rozwój na przemyśle, zwłaszcza górnictwie i hutnictwie. Zmiany społeczno-polityczne przełomu lat 80. i 90. XX w. w szczególności jaskrawy sposób wskazały na konieczność gruntownych zmian strukturalnych. Jednym z najistotniejszych działań w tym kierunku stał się rozwój sektora usługowego.

Właśnie ukazanie rozwoju sektora usługowego w okresie transformacji społeczno-gospodarczej i roli w tym procesie przemysłu, stanowi zasadniczy cel niniejszego opracowania. Jest to szczególnie uzasadnione w kontekście badań brytyjskich (m.in. Daniels, 1993, Green, 1987), w których zwrócono uwagę na fakt, że upadek przemysłu nie musi automatycznie wiązać się ze wzrostem usług, może być także poważną przeszkodą w jego rozwoju. Stąd też wydaje się być cennym próbą określenia, jak te kwestie prezentują się w przypadku konurbacji katowickiej.

Za sektor usługowy, zgodnie z metodologią GUS, przyjęto 11 sekcji PKD tj., od sekcji G (Handel hurtowy i detaliczny. Naprawa pojazdów samochodowych, motocykli oraz artykułów użytku osobistego i domowego) do Q (Organizacje i zespoły eksterytorialne).

Zakres czasowy opracowania uzależniony został od dostępności porównywalnych materiałów statystycznych i obejmuje lata 1991–2005, chociaż w przypadku analizy podmiotów gospodarczych przyjęto węższy przedział czasowy tj. lata 1994–2005. Wobec bardzo różnie przyjmowanego zakresu przestrzennego konurbacji katowickiej, w niniejszym opracowaniu za konurbację przyjęto 16 miast

(Szajkowska-Wysocka, 1995, Kłosowski 2006) tj.: Będzin, Bytom, Czeladź, Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Katowice, Mysłowice, Piekary Śl., Ruda Śl., Siemianowice Śl., Sosnowiec, Świętochłowice, Tarnowskie Góry, Tychy i Zabrze, które w 2005 r. zajmowały 1202 km² i zamieszkiwane były przez 2,1 mln osób.

Charakterystyka zmian w przemyśle i usługach

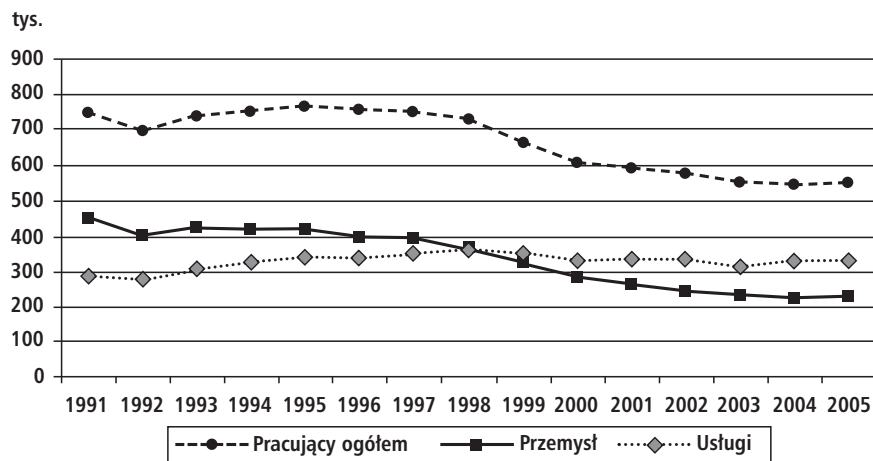
Jak to zostało wspomniane na wstępie, konurbacja katowicka swój rozwój zawdzięcza przemysłowi, który przez ponad dwa stulecia decydował o jej obliczu, odciskając swoje piętno praktycznie na wszystkich przejawach życia mieszkańców. W 1991 r. większość pracujących konurbacji (60,5%) związana była z przemysłem. Także nasycenie na poziomie 192 osób pracujących w przemyśle na 1000 mieszkańców, było blisko 2-krotnie wyższe od nasycenia usługami. Proces restrukturyzacji i dostosowywania się do wymogów gospodarki rynkowej był dla tego sektora bardzo bolesny. W związku z likwidacją wielu zakładów lub ich części, ale także w wyniku racjonalizacji zatrudnienia, redukcji uległo 228 tys. miejsc pracy (ryc. 1), zmniejszając tym samym wskaźnik nasycenia o 43% (tj. do 109 osób na 1000 mieszkańców). Tendencję tą nie zmieniło powstanie i rozwój Katowickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej (KSSE), która należy do najlepiej zagospodarowanych w kraju (Domański, 2001).

Proces ten przebiegał w zróżnicowany sposób w poszczególnych miastach konurbacji. Różnice te wynikały głównie z dynamiki zmian, bowiem dominującą tendencją był spadek pracujących w przemyśle, z jednym wszakże wyjątkiem. Tym szczególnym przypadkiem są Tychy, w których w analizowanym okresie liczba pracujących w przemyśle wzrosła z 12,5 do 18,5 tys. osób (czyli aż o 48%). Tym samym wzrosło także nasycenie pracującymi w przemyśle (tab. 1). Sytuacja ta związana jest z lokalizacją jednej z podstref KSSE, ale także z wcześniejszymi funkcjami satelitarnymi miasta, w którym wielu mieszkańców dojeżdżało do pracy do innych ośrodków regionu, głównie Katowic (stąd dosyć niskie nasycenie pracującymi w przemyśle w 1991 r., przy jednoczesnej przewadze przemysłu w strukturze pracujących). Podobnej sytuacji nie zanotowano w pozostałych miastach, gdzie zlokalizowane są podstrefy KSSE (Gliwice, Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec).

W miastach w których wystąpiło zmniejszenie nasycenia pracującymi w przemyśle, zmiany są znaczne, ale nie do końca jest to związane z wcześniejszym poziomem rozwoju przemysłu. Największe zmiany w nasyceniu nastąpiły w Bytomiu, gdzie spadek tego wskaźnika wyniósł blisko 70%, podczas gdy w Piekarach Śl. było to tylko niespełna 10%. Ale też w Bytomiu likwidacji uległo większość kopalń i hut, podczas gdy w Piekarach Śl. nadal funkcjonują największe zakłady miasta – kopalnie (choć także po zmianach organizacyjnych). Mimo recesyjnego charakteru przemysłu konurbacji katowickiej i znacznych spadków udziału w strukturze gospodarczej, w 4 miastach sektor ten nadal przeważa w strukturze pracujących.

Rys. 1

Zmiany pracujących w gospodarce narodowej konurbacji katowickiej w latach 1991–2005

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 1

Przemysł w miastach konurbacji katowickiej w latach 1991–2005

Miasta	Pracujący w przemyśle na 1000 mieszk.		Dynamika zmian 1991=100	Udział przemysłu w strukturze gospodarczej (w %)		Spadek udziału (w %)
	1991	2005		1991	2005	
Bytom	189	60	31,7	63,3	33,1	30,3
Siemianowice Śl.	173	62	35,8	68,6	39,3	29,3
Czeladź	128	49	38,3	66,3	33,1	35,2
Świętochłowice Śl.	159	62	39,0	66,8	42,0	24,8
Chorzów	186	75	40,3	58,6	34,4	24,2
Będzin	194	83	45,1	62,3	37,9	24,4
Zabrze	166	82	49,4	63,5	40,2	23,3
Sosnowiec	157	82	52,2	62,1	38,4	23,7
Dąbrowa Górnicza	301	162	53,8	75,6	54,6	21,1
Katowice	237	131	55,3	50,9	28,9	22,0
Tarnowskie Góry	149	93	62,4	45,1	33,3	11,8
Gliwice	210	139	66,2	57,2	44,2	13,0
Ruda Śl.	211	149	70,6	72,4	59,1	13,3
Mysłowice	184	146	79,3	68,1	55,5	12,6
Piekary Śl.	166	151	91,0	69,7	61,4	8,3
Tychy	122	141	115,6	52,9	49,3	3,6
Konurbacja ogółem	192	109	56,8	60,5	40,5	20,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Rocznika statystycznego województwa katowickiego 1992, WUS Katowice oraz rocznika Województwo śląskie 2006 – podregiony, powiaty, gminy, US Katowice.

W odniesieniu do usług, konurbacja katowicka przełomu lat 80. i 90. XX w. charakteryzowała się znacznym niedorozwojem tego sektora gospodarki i to nie tylko w porównaniu z innymi wysoko zurbanizowanymi regionami kraju, ale także średnimi ogólnokrajowymi. W 1991 r. nasycenie usługami wynosiło 124 pracujących przypadających na 1000 mieszkańców, podczas gdy średnia ogólnopolska osiągała 160 pracujących, a w największych miastach kraju oscylowała wokół 200 pracujących. Jedynie pod względem udziału tego sektora w strukturze pracujących, konurbacja katowicka dorównywała średniej ogólnopolskiej (udziały po 39%), chociaż także odstawała od dużych miast, gdzie udział usług w gospodarce przekraczał poziom 50%.

Zmiany społeczno-gospodarcze, w tym wprowadzenie gospodarki rynkowej oraz zapoczątkowanie procesu restrukturyzacji gospodarki regionu, zaowocowały wzrostem liczby pracujących w usługach (ryc. 1). Proces ten przebiegał jednak w złożony sposób, bowiem nie był to czas stałego wzrostu, notowano także dosyć liczne, zwykle krótkie okresy ze spadkiem liczby osób pracujących w tym sektorze (lata 1992, 1996, 1999, 2000, 2002, 2003). Dlatego też wyróżnić można trzy zasadnicze okresy zmian:

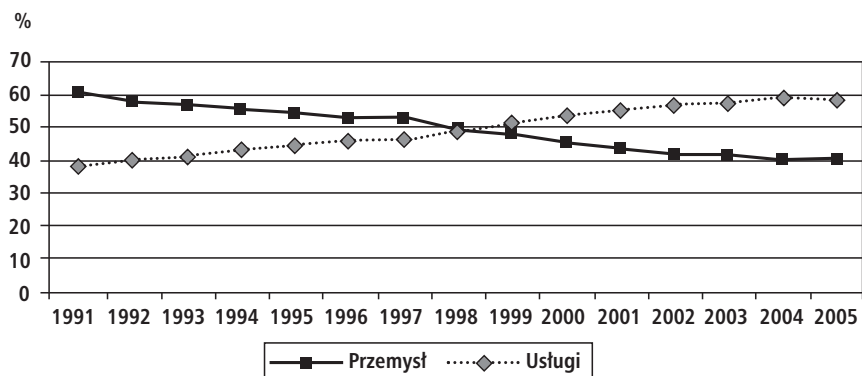
- lata 1991–1998 z ogólną tendencją wzrostu pracujących (w latach 1993 i 1994 zanotowano maksymalne przyrosty pracujących rzędu 22–23 tys. osób),
- lata 1999 i 2000 ze spadkiem pracujących (maksymalnie w 2000 r. wynoszącym 23 tys. osób) – należy jednak zwrócić uwagę, że w 1999 r. spadek ten wynikał głównie ze zmian w sprawozdawczości statystycznej (podniesienie progu z 5 do 9 pracujących w podmiocie gospodarczym dla których zbierane są materiały statystyczne),
- lata 2001–2005 ze względną stabilizacją poziomu pracujących.

To właśnie wzrost w pierwszym z wyznaczonych okresów zdecydował o ogólnym przyroście pracujących w usługach, wynoszącym 36 tys. osób, tj. 12,3% w stosunku do poziomu z 1991 r. (gdyby jednak uwzględnić zmiany związane ze sprawozdawczością statystyczną wzrost ten byłby wyższy i szacunkowo wyniósłby ok. 50 tys. osób.). Wskutek spadku zaludnienia konurbacji o 12% (wynikającego także ze zmian administracyjnych), nastąpił ponad 2-krotnie wyższy przyrost nasycenia pracującymi w usługach, wynoszący 28%. Dzięki temu w 2005 r. osiągnięto poziom 159 pracujących w usługach przypadających na 1000 mieszkańców.

Przy spadku liczby pracujących w przemyśle, nastąpiła radykalna zmiana struktury gospodarczej konurbacji (ryc. 2). Od 1999 r. w strukturze pracujących przewagę osiągnęły usługi, uzyskując w 2005 r. udział zbliżony do tego, jaki prezentował przemysł w 1991 r., tj. ok. 60% (Kłosowski, 2006).

W porównaniu z poziomem pracujących, znacznie wyższą dynamiką charakteryzował się przyrost podmiotów gospodarczych działających w usługach. O ile w 1994 r. w tym sektorze działało 117,7 tys. podmiotów, o tyle w 2005 r. liczba ta wzrosła do 167,7 tys. podmiotów, tj. o 42%. Także i w tym przypadku nastąpił wyższy, bo 58% wzrost nasycenia podmiotami gospodarczymi sektora usług (tj. 52 do 81 podmiotów przypadających na 1000 mieszkańców).

Ryc. 2.
Zmiany struktury pracujących w konurbacji katowickiej w latach 1991–2005

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 2
Zmiany poziomu rozwoju usług w miastach konurbacji katowickiej w latach 1991–2005

Miasta	Pracujący w usługach na 1000 mieszk.		Dynamika zmian 1991=100	Podmioty gospodarcze sektora usług na 1000 mieszk.		Dynamika zmian 1991=100	Udział usług w strukturze gospodarczej (w %)		Wzrost udziału (w %)
	1991	2005		1991	2005		1991	2005	
Czeladź	65	107	165	52	82	157	33,4	68,5	35,1
Tychy	101	145	144	61	83	136	43,9	50,4	6,5
Dąbrowa Górnicza	95	135	142	63	75	119	23,9	45,4	21,5
Katowice	227	320	141	77	113	147	48,8	70,8	22,0
Mysłowice	85	117	138	45	74	164	31,2	44,5	13,3
Sosnowiec	95	130	137	52	93	180	37,7	61,2	23,5
Piekary Śl.	71	95	134	32	48	150	29,7	38,6	8,9
Ruda Śl.	80	103	129	35	52	149	27,7	40,8	13,1
Zabrze	95	122	128	40	67	168	36,2	59,8	23,6
Będzin	107	135	126	61	92	151	36,3	61,9	25,6
Siemianowice Śl.	79	95	120	36	72	200	31,2	60,5	29,3
Gliwice	155	174	112	55	86	156	42,2	55,3	13,1
Bytom	107	119	111	37	70	189	36,1	66,6	30,5
Chorzów	131	143	109	52	78	150	41,2	65,5	24,3
Świętochłowice	79	85	108	37	54	146	33,2	57,8	24,6
Tarnowskie Góry	180	169	94	40	88	220	54,4	60,7	6,3
Konurbacja ogółem	124	159	128	52	81	156	39,0	59,1	20,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Rocznika statystycznego województwa katowickiego 1992, WUS Katowice oraz rocznika Województwo śląskie 2006 – podregiony, powiaty, gminy, US Katowice.

Bardziej zróżnicowany obraz zmian w usługach ma miejsce w odniesieniu do poszczególnych miast konurbacji (tab. 2). Poza praktycznie jednym wyjątkiem (Tarnowskie Góry), we wszystkich branżach pod uwagę miernikach nastąpiły wzrosty i to w niektórych przypadkach bardzo znaczne. I tak, pod względem dynamiki wzrostu poziomu nasycenia pracującymi w usługach pierwszeństwo przypadło Czeladzi (65%), co przełożyło się także na największe rozmiary zmian strukturalnych, które diametralnie zmieniły charakter gospodarczy miasta, plasując Czeladź pod względem udziału usług na drugim miejscu w konurbacji (za Katowicami). Zmiany te, to z jednej strony konsekwencja likwidacji w mieście górnictwa węglowego, a z drugiej strony dynamicznego rozwoju handlu, w tym szczególnie wielkopowierzchniowego (to tutaj powstało pierwsze w regionie centrum handlowe z hipermarketem Real). Natomiast pod względem wzrostu nasycenia podmiotami gospodarczymi działającymi w usługach, największy skok dokonał się Tarnowskich Górach, gdzie wskaźnik ten uległ podwojeniu. Sygnalizowane powyżej obniżenie nasycenia pracującymi w tym sektorze, to konsekwencja struktury usług końca lat 80. XX w., kiedy to podstawowe znaczenie dla miasta miały usługi: oświatowe, ochrony zdrowia i transportowe (oparte głównie o transport kolejowy). Zatrudniały one wielu pracowników, natomiast po 1989 r. wykazują – jako sekcje – duży spadek zatrudnienia.

Zmiany okresu transformacji nie zniwelowały wcześniejszych różnic, a wręcz przeciwnie, w przypadku wszystkich zastosowanych mierników różnice te znacząco wzrosły. Jednocześnie należy podkreślić rolę Katowic, które osiągają we wszystkich dziedzinach najwyższy poziom rozwoju, w dużym stopniu wpływając na ogólną sytuację usług w całej konurbacji.

Wpływ przemysłu na dynamikę zmian w usługach

Brak jest kompleksowych badań wpływu przemysłu na usługi w procesie restrukturyzacji gospodarki zarówno konurbacji katowickiej, jak i całego regionu. Tym niemniej wiele faktów wskazuje na istnienie takiego wpływu, oddziałującego zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni, przyczyniając się do wzrostu, ale także i ograniczenia rozmiarów sektora usługowego. Bez wątpienia podstawowe znaczenie ma tu sam proces restrukturyzacji przemysłu, którego elementami była zarówno restrukturyzacja organizacyjna, jak i zatrudnienia. Cechami charakterystycznymi przemysłu konurbacji, które w istotny sposób związane są z podejmowaną problematyką to:

- struktura branżowa, w której najważniejszą rolę odgrywały „bogate branże” – górnictwo, hutnictwo i przemysł maszynowy (Tkocz, 2001);
- powiązana z powyższym struktura wielkościowa zakładów, wśród których znaczny odsetek stanowiły zakłady bardzo duże zatrudniające od kilku do ponad 20 tys. osób (Huta Katowice);
- rozbudowane funkcje zakładów, wśród których były zarówno służby zabezpieczające w szerokim zakresie procesy produkcyjne, jak i działające w sferze społecznej.

Czynniki te sprawiły, że dążąc do poprawy swej efektywności ekonomicznej, zakłady zaczęły rezygnować z tych bardzo rozbudowanych funkcji, skupiając się wyłącznie na funkcjach produkcyjnych. Tym samym z zakładów przemysłowych wydzielano się wiele spółek, głównie o charakterze usługowym. Reprezentowały one zarówno otoczenie produkcji (np. transport, doradztwo, marketing), usługi porządkowe (np. utrzymanie czystości, ochrona obiektów), jak i społeczne (np. placówki kulturalne, oświatowe czy ochrony zdrowia). I tak dla przykładu, można przytoczyć dane dla leżącej co prawda poza konurbacją katowicką Kopalni Zofiówka, tym niemniej prezentujące skalę tego zjawiska. Wynika z nich, że tylko w latach 1993–1997 na bazie majątku kopalni powstały 23 podmioty gospodarcze (w tym 20 usługowych) w których zatrudnienie znalazło 1,4 tys. osób (Płaczek, 2004).

Restrukturyzacja zatrudnienia spowodowała duże zwolnienia z zakładów przemysłowych. Część zwolnionych pracowników zasiliła szeregi bezrobotnych, część szukała zatrudnienia u różnych pracodawców (także usługowych), a dla innych była to okazja do założenia własnych interesów, działających głównie w usługach. Problematyka ta jest szczególnie dobrze zbadana w ujęciu socjologicznym w odniesieniu do byłych górników (m.in. Szczepański, 1998, Tausz, 2003).

Obecność przemysłu to także impuls do rozwoju usług dla producentów i biznesu ze strony podmiotów, które wcześniej nie były związane z przemysłem, ale podjęły działalność na jego rzecz w związku z występującym popytem m. in. na nowoczesne usługi. Wyraźnym efektem tego rodzaju procesów jest szybki wzrost usług dla producentów i biznesu, a zwłaszcza sekcji K – obsługa nieruchomości i firm, która w całym badanym okresie wykazała najwyższą dynamikę rozwoju. O ile nasycenie usługowymi podmiotami gospodarczymi w latach 1994–2005 wzrosło o 58%, o tyle w przypadku sekcji K było to już 197%.

Zmiany w przemyśle okresu transformacji i restrukturyzacji mają także negatywny wpływ na rozwój sektora usługowego, zwłaszcza w kontekście oddziaływania na konsumpcję indywidualną, w tym także usług. Nie od dzisiaj wiadomo, że w sytuacji obniżenia dochodów rodziny, rezygnuje ona z „luksusów” związanych przede wszystkim właśnie z usługami. Chociaż z roku na rok zwiększa się ogólna zamożność polskiego, w tym także i śląskiego społeczeństwa, tym niemniej restrukturyzacja gospodarki i drastyczny spadek liczby miejsc pracy w przemyśle (wyniósł on 228 tys. miejsc tj. 50% stanu z 1991 r.), nie pozostał bez wpływu na usługi. W pierwszej kolejności związane jest to z pojawieniem się zjawiska bezrobocia. Co prawda z reguły stopa bezrobocia w konurbacji była niższa do średniej ogólnopolskiej, tym niemniej także i tu przekraczała 15%, a w niektórych miastach dochodziła nawet do 30% (Siemianowice Śl., Świętochłowice). Drugim efektem procesu restrukturyzacji są zmiany w strukturze wynagrodzeń społeczeństwa konurbacji, powodujące relatywne obniżenia poziomu jego dochodów. Wynika to z faktu, że nowe miejsca pracy w usługach związane są ze znacznie niższymi wynagrodzeniami. Nawet w sekcjach usług o najwyższych płacach, takich jak pośrednictwo finansowe czy administracja publiczna, przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto zawsze było niższe od tych w przemyśle, zwłaszcza w górnictwie. Dla przykładu w 1999 r. przeciętne wynagrodzenie w górnictwie wynosiło 3021 zł,

podczas gdy w pośrednictwie finansowym 2484 zł, a w administracji publicznej 2147 zł. Biorąc natomiast pod uwagę sekcje o największej liczbie pracujących tj. handel i naprawy, ochrona zdrowia i pomoc społeczna czy edukacja, płaca w nich była już blisko 2-krotnie niższa niż ma to miejsce w górnictwie (choć w ostatnich latach relacje te zmieniają się na korzyść usług, zwłaszcza w odniesieniu do pracujących w sekcjach J i L).

Zmniejszenie liczby miejsc pracy w przemyśle (likwidacja wielu zakładów), to także spadek zapotrzebowania na szereg usług, począwszy od handlu, a skończywszy na usługach wyspecjalizowanych.

W przypadku próby empirycznej weryfikacji wpływu przemysłu na rozwój usług zastosowano dwa podejścia badawcze. W pierwszym, analizie poddano sam proces zmian w obu sektorach gospodarki całej konurbacji katowickiej, porównując postępy rozwoju usług ze średnią ogólnopolską oraz wybranymi miastami, natomiast w drugim, analizę przeprowadzono na poziomie miast konurbacji katowickiej.

Analizując przebieg zmian liczby pracujących w usługach i w przemyśle (ryc. 1) zauważalna jest bardzo ciekawa prawidłowość. Gdy w pierwszym z wyodrębnionych powyżej okresów występowała względna stabilizacja liczby pracujących w przemyśle, następował przyrost pracujących w usługach, gdy zaś liczba pracujących w przemyśle spadała to następował prawie jednoczesny spadek liczby pracujących w usługach (lata 1992, 1999 i 2000) lub co najwyżej stabilizacja pracujących w tym sektorze gospodarki (lata 2000–2005). Zbieżność ta jest bardziej widoczna w przypadku porównania dynamiki zmian liczby pracujących w obu tych sektorach (ryc. 2).

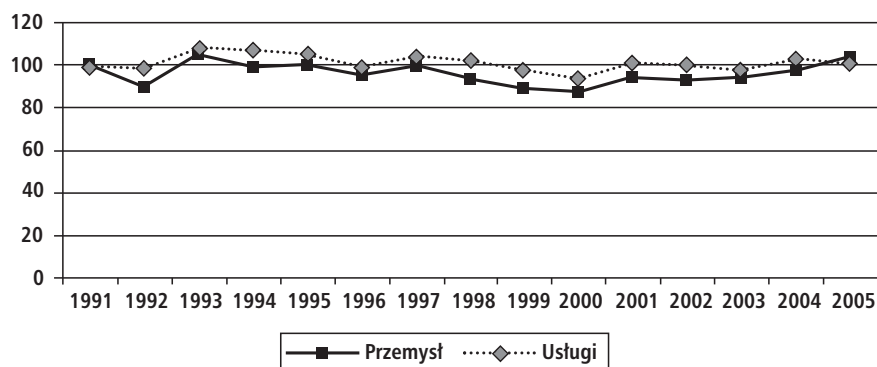
Abstrahując od konkretnych wartości dynamiki zmian pracujących w obu sektorach, widoczna jest duża zbieżność w przebiegu obu linii wykresu, które w większości mają układ prawie równoległy. Stan taki sugeruje, iż mamy w tym przypadku do czynienia z silnym wpływem przemysłu na usługi. Przyspieszenie procesów restrukturyzacji przemysłu, powodujące wzrost zwolnień pracowników, bardzo szybko przekładało się na zahamowanie rozwoju usług. Nie można jednak wykluczyć także (przynajmniej w części), że jest to efekt podobnej reakcji obu sektorów na politykę gospodarczą rządu, lub też impulsy o charakterze rynkowym.

Pozostaje zatem kolejne pytanie, jak wobec tego kształtują się usługi w konurbacji katowickiej w stosunku do średnich wartości dla całego kraju. Dynamika zmian nasycenia pracującymi w usługach w konurbacji była wyższa niż średnia ogólnopolska i wyniosła odpowiednio 28% w konurbacji i 18% średnio w Polsce. Wynika stąd wniosek, że chociaż przemysł wpływał ograniczająco na rozwój usług w konurbacji katowickiej, to jednak nie był on na tyle silny, by całkowicie zahamować ten proces.

Także na tle innych dużych polskich miast, konurbacja katowicka nie wypada najgorzej pod względem dynamiki zmian (tab. 3), chociaż w stosunku do takich miast jak Warszawa, Poznań czy Wrocław nastąpiło pogłębienie się dysproporcji nasycenia usługami. A przecież różnice i tak są ogromne, brak jest jednocześnie szans na szybkie ich wyrównanie. Wynika to z niezbyt korzystnych tendencji zmian w usługach ostatnich latach, ale także ogólną niską aktywność zawodową

Ryc. 3

Dynamika zmian pracujących w przemyśle i usługach konurbacji katowickiej w latach 1991–2005
(rok poprzedni = 100)

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 3.

Usługi w wybranych miastach Polski i konurbacji katowickiej w latach 1996–2005

Miasta	Pracujący w usługach na 1000 mieszk.		Dynamika zmian 1996=100	Udział usług w strukturze pracujących (w %)		Różnica udziałów (w %)
	1996	2005		1996	2005	
Warszawa	330,4	370,4	112,1	71,4	81,4	10,0
Gdańsk	220,0	213,7	97,1	62,6	72,7	10,1
Kraków	248,8	252,4	101,4	60,4	73,2	12,8
Łódź	183,0	181,6	99,2	59,2	69,3	10,1
Poznań	255,3	287,7	112,7	63,7	71,3	7,6
Wrocław	220,7	227,8	103,2	64,6	74,0	9,4
Konurbacja katowicka	153,8	158,8	103,3	45,6	59,1	13,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Gminy w Polsce w 1996 r., GUS, Warszawa oraz www.stat.gov.pl/bdw/dane_cechter.nts

mieszkańców regionu (w 2005 r. na 1000 mieszkańców przypadało tylko 269 pracujących w całej gospodarce narodowej konurbacji katowickiej).

By jednak móc sformułować bardziej precyzyjne wnioski, analizą objęto także konurbację na poziomie poszczególnych miast. Podjęto zatem próbę odpowiedzi na kolejne pytanie: czy występuje prawidłowość między poziomem rozwoju oraz rozmiarami zmian w przemyśle miast konurbacji katowickiej, a dynamiką wzrostu usług. By w sposób pełniejszy zbadać tą kwestię, posłużono się analizą korelacji. Obliczono zatem współczynnik korelacji według momentu iloczynowego, a na-

stępnie zweryfikowano wyniki testem statystycznym t-Studenta na poziomie istotności $\alpha = 0,02$. Zależność zbadano między miernikami określającymi:

- a. poziom rozwoju przemysłu oraz zmiany w przemyśle w latach 1991–2005 tj.:
 - udział przemysłu w strukturze gospodarczej miast w 1991 r.,
 - nasycenie pracującymi w przemyśle na 1000 mieszkańców w 1991 r.,
 - dynamikę zmian pracujących w przemyśle przypadających na 1000 mieszkańców w latach 1991–2005,
 - różnicę w liczbie pracujących w przemyśle na 1000 mieszkańców w 1991 i 2005 r.
- b. oraz dynamikę zmian w usługach w latach 1991–2005, obejmującą:
 - nasycenie pracującymi w usługach na 1000 mieszkańców,
 - nasycenie usługowymi podmiotami gospodarczymi przypadającymi na 1000 mieszkańców.

W przypadku zależności między udziałem przemysłu w strukturze gospodarczej a dynamiką zmian nasycenia pracującymi w usługach osiągnięto wynik $r = 0,335$, zaś zależność między udziałem przemysłu w strukturze gospodarczej a dynamiką zmian nasycenia usługowymi podmiotami gospodarczymi wyniosła $r = -0,358$. Z kolei korelacja między nasyceniem pracującymi w przemyśle a dynamiką zmian pracujących w usługach praktycznie nie miała miejsca osiągając $r = 0,014$, podczas gdy w odniesieniu do dynamiki zmian nasycenia usługowymi podmiotami gospodarczymi osiągnęła wartość $r = -0,413$. We wszystkich tych przypadkach obliczone współczynniki korelacji okazały się nieistotne statystycznie. Także współczynnik korelacji między dynamiką oraz różnicą liczby pracujących w przemyśle przypadającą na 1000 mieszkańców, a dynamiką wzrostu liczby pracujących w usługach na 1000 mieszkańców wykazały nieistotne statystycznie zależności wynoszące odpowiednio $r = 0,258$ i $0,220$, podobnie jak i w odniesieniu do dynamiki wzrostu nasycenia usługowymi podmiotami gospodarczymi przypadającymi na 1000 mieszkańców, gdzie wyniki wynoszą $r = -0,295$ oraz $-0,052$.

W odniesieniu do konurbacji katowickiej, brak zatem istotnego związku między początkowym poziomem rozwoju przemysłu, ale także rozmiarami zmian w przemyśle, a postęпами w rozwoju sektora usługowego. Wobec tego o dynamice i zróżnicowaniu zmian w usługach w poszczególnych miastach zdecydowały inne, być może bardziej zindywidualizowane czynniki. Potwierdza to materiał zgromadzony w tabelach 1 i 2, gdyż co prawda niektóre z miast o przemysłowym charakterze w 1991 r., w badanym okresie osiągnęły najwyższą dynamiką wzrostu nasycenia pracującymi w usługach (np. Czeladź, Dąbrowa Górnicza), ale niektóre z nich osiągnęły tylko średnią (np. Piekary Śl., Ruda Śl.) czy nawet niską dynamikę rozwoju tego wskaźnika (Świętochłowice). To samo dotyczy nasycenia usługowymi podmiotami gospodarczymi. Także tutaj miasta tej grupy znajdują się w czołówce zmian (Siemianowice Śl.), jak i w ich „ogonie” (Dąbrowa Górnicza).

Materiał ten wskazuje na dużą złożoność zagadnienia w układzie takim jak konurbacja, gdzie ze względu na bliskość innych miast, impulsy rozwojowe w jednym z nich nie zawsze muszą domykać się w obrębie jego granic administracyjnych. Tym samym pewne procesy mogą tu być znacznie słabiej uchwytne niż w przypadku pojedynczych miast.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wpływu przemysłu na usługi w konurbacji katowickiej nie pozwala na sformułowanie jednoznacznych wniosków. Wiele wskazuje na to, że zmiany w przemyśle wywarły znaczący wpływ na usługi w konurbacji katowickiej. Oddziaływanie to przyczyniło się do ograniczenia możliwości rozwoju usług, jednak nie zahamowało tego procesu. Tym samym nie do końca potwierdziły się wyniki badań brytyjskich (Daniels, 1993, Green, 1987).

W odniesieniu do układu wewnętrznego konurbacji, wyniki badań wskazały na brak istotnej statystycznie zależności między poziomem rozwoju i zmianami w przemyśle, a wzrostem sektora usługowego. Nie oznacza to jednak braku wpływu przemysłu na usługi w poszczególnych miastach konurbacji, ale wskazuje, że wpływ ten nie różnicuje dynamiki wzrostu usług. Bez wątpienia czynników wyjaśniających ten stan rzeczy może być wiele, m.in. podobne procesy zmian w przemyśle we wszystkich miastach, złożony układ jakim jest konurbacja, ale przede wszystkim szereg jeszcze innych czynników, które mogą oddziaływać na rozwój usług (m.in. polityka władz samorządowych, wielkość miast, dogodne warunki dla nowych inwestycji, położenie, postawa mieszkańców czy pełnione funkcje w konurbacji). By móc sformułować bardziej jednoznaczne wnioski, konieczne są zatem dalsze, bardziej szczegółowe badania tego zagadnienia.

Bibliografia

- Daniels P.W., *Service industries in the world economy*, Basil Blackwell, Oxford 1993.
- Domański B., *Kapitał zagraniczny w przemyśle Polski. Prawidłowości rozmieszczenia, uwarunkowania i skutki*, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Kraków 2001.
- Green A.E., *Spatial prospects for service growth in Britain*, *Area*, 19, 2, 1987.
- Kłosowski F., *Sektor usług w gospodarce regionu tradycyjnego w warunkach transformacji i restrukturyzacji. Przykład konurbacji katowickiej*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 2443, Katowice 2006.
- Płaczek S., *Restrukturyzacja górnictwa węglowego na przykładzie kopalni Zofiówka w Jastrzębiu Zdroju*, Praca licencjacka napisana w Katedrze Geografii Ekonomicznej Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec (maszynopis) 2004.
- Szajnowska-Wysocka A., *Podstawy zorganizowania miast konurbacji górnośląskiej*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 1470, Katowice 1995.
- Szczepański M.S., *Opel z górniczym pióropuszem*, Wyd. Śląsk, Katowice 1998.
- Tausz K., *Górnicy poza górnictwem. Społeczno-gospodarcze skutki restrukturyzacji górnictwa*, [w:] (red.) Bednarska E., Domański C., *Przemiany społeczno-*

ekonomiczne w okresie transformacji – diagnoza i próba oceny, Urząd Statystyczny w Łodzi, Instytut Ekonometrii i Statystyki UŁ, Łódź 2003.

Tkocz M., *Restrukturyzacja przemysłu regionu tradycyjnego*, Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 1998, Katowice 2001.

Summary

SERVICES IN TRADITIONALLY INDUSTRIAL AREAS (THE CASE OF THE KATOWICE CONURBATION)

Traditionally industrial areas, such as the Katowice conurbation, until the end of the period of the centrally planned economy, based their development on industry, especially mining and steel smelting. The social and political transformation that took place at the break of the 1980' and 90's vividly showed a necessity for fundamental structural changes in their economies, and sharply indicated the need for development of the service sector.

After 1989, the Katowice conurbation underwent substantial transformations in services (both qualitative and quantitative), although the whole of the processes related to them was under a strong influence from the general situation in the national economy, and the situation in industry in particular. The transformations in this sector of economy both stimulated and limited development of services, the range of which was a 12% increase of the people employed there (years 1991-2005) and a 42% growth in the number of businesses dealing in services (years 1994-2005). The recessional nature of industry (the number of workplaces in industry has decreased by 36% since the beginning of the 1990') brought about major changes in the economic structure of the conurbation, in which since 1999 services have played the greatest part. In 2005 as many as 59,1% of its working population were employed in this sector, as compared with 40,5% employed in industry. However, the Katowice conurbation is still characterized by comparatively low degree of service saturation (159 workers per 1000 inhabitants), which is much lower than the national average of 189 people.

Considerable changes took place in the structure of services, since the growth of enterprises connected with the process of restructuring the conurbation's economy is faster than the development of the entire sector (services rendered to manufacturers and business, especially the section of „property management and company service”), and is further enhanced by general development of civilization (IT, data collection, or services included in sector IV).

The changes in the Katowice conurbation that took place after 1989 are considered to be of much greater impact than those in other similar regions, e. g., the industrial area of Ostrava-Karvina in the Czech Republic.